

PAPYROVÉ ZLOMKY PROMLOUVAJÍ K OTÁZCE VZTAHŮ ŘECKÉHO A ŘÍMSKÉHO ROMÁNU

DAGMAR BARTOŇKOVÁ (BRNO)

Od té doby, co se hovoří o antickém románu, panuje přesvědčení, že římský román (Petronius, Apuleius, *Historia Apollonii regis Tyri*) vznikl na základě latinského zpracování řeckých předloh.

O této hypotéze se dnes nepochybuje jen v případě Apuleia, avšak obecná teorie o řeckém původu ostatních římských románů byla zpochybněna nálezy nových papyrových zlomků.

Bezprostředně po publikování papýru s fragmentem tzv. románu o *Ioláovi*, tj. v roce 1971,¹ byl vysloven názor, že Petroniův spis *Satyrikon* je dílo originální, jež snad nemělo žádnou řeckou předlohu, a že naopak toto dílo samo mohlo vytvořit vzorový model pro nový způsob tvorby v řecko-římské literatuře zábavného charakteru. Zlomek z románu o Ioláovi se nachází na papýru z 2. stol. n. l. Forma fragmentu je prozimetrická. Z prozaického kontextu, jímž se fragment začíná, vyplývá, že dvě osoby, jedna blíže nejmenovaná a zmíněný Ioláos, mají být zasvěceny do Kybeliných mystérií – zřejmě z iniciativy jejich společného přítele Nikóna. Ve veršové partii, která následuje, se mimo jiné naznačuje, že onen nejmenovaný přítel zná nejmenší podrobnosti z Ioláova předchozího, zřejmě velmi dobrodružného života. Parsons vidí v celém vyprávění, které zde nebudeme podrobně líčit, zajímavou paralelu k Petroniovu popisu pestrých dobrodružství Encolpia a jeho druhů. Parsonsovu argumentaci pak prohloubil Merkelbach² dalšími doklady paralelity mezi „Ioláem“ a Petroniem, ať pokud jde o stránku obsahovou, či o stylistickou rovinu jazyka. Zejména rozdíl mezi spisovnou řečtinou prozaických pasáží a vulgarismy v sótadejských verších je v „Ioláovi“ tak výrazný, že se nabízí srovnání s Petroniem, u něhož rovněž kontrastuje spisovná latina vypravěče s hovorovým stylem, vulgarismy a někdy přímo gramatickými chybami

¹ Srov. P. Parsons 1971, 53-68; srov. též Bartoňková 1990, 237 n.

² R. Merkelbach 1973, 81 nn.

v řeči některých dalších jednajících osob, např. bývalých otroků z okruhu zbohatlíka Trimalchiona. K interpretaci vztahu mezi „Ioláem“ a Petroniem jsem přispěla analýzou prozimetrických pasáží v úryvku o Ioláovi a pokusem o jejich začlenění do celkového komplexu funkčního vývoje antického prozimetra.³ Typologie antického prozimetra se mi dnes s ohledem na bohatý zkoumaný materiál jeví následovně: vlastní autorův záměr spojený s použitím prozimetra (přičemž verše mohou tvořit syntakticky více či méně samostatné větné jednotky, případně i pouhé části vět, gramaticky těsně vkloubené do okolního kontextu) se mohl ubírat dvojí cestou: 1. autor chtěl vystavit na odív svou znalost starších básníků i svou schopnost obratně zapojovat jejich verše do svého vypravování či do své argumentace; 2. autor chtěl především prokázat, že i on – prozaik – je plně schopen veršované tvorby.

První typ prozimetra zůstává zpravidla omezen na kratší veršové vložky a je typický zejména pro menippskou satiru a pro řeckou románovou tvorbu. Tento typ prozimetra bývá často plnohodnotným nositelem děje. Druhý typ, vkládání autorských veršů, je běžný u římských autorů od poloviny 1. stol. n. l., především u Petronia. Jde spíše o rozsáhlejší básnické vložky, v nichž jsou často rozvíjeny různé průvodní dějové okolnosti. Široké uplatnění má tvorba vlastních („autorských“) veršových vložek v římských zpracováních románu o Alexandrovi a o tyrském králi Apollóniovi, stejně jako u Martiana Capelly a u Boëthia. Naproti tomu v řecké literatuře je tento jev tradičně doložen teprve v tzv. Pseudokallisthenově románu o Alexandrovi, jehož zachovaná podoba se klade do 3. stol. n. l. Domnívám se, že tedy nelze vyloučit nabízející se domněnku, že tento „autorský“ typ prozimetra byl výtvozem římským, datovaným snad již od dob Varronových a proniknuvším možná časem i do některých skladeb řeckých, jako právě do vzpomínaného Pseudokallisthenova románu o Alexandrovi, či do nově objevených zlomků. Ve prospěch této hypotézy by snad mohla svědčit i Senekova *Apocolocyntosis* se svou převahou rozsáhlé autorské kreace v latinských prozimetrických partiích, zatímco výlučně z jiných autorů jsou přebírány řecké verše.

Z dosavadních rozborů úryvku o Ioláovi s jeho pozoruhodným autorským prozimetrem i jeho těsnou žánrovou spřízněností s Petroniem se nám však již dnes jeví jako možné, že to byl právě Petronius, kdo vytvořil – snad pod vlivem menippské satiry Varrona Reatského – onu formu autorského prozimetra, jež pak časem nalezla uplatnění nejen v římském, nýbrž i v řeckém literárním prostředí.

Jiným nově objeveným papyrovým fragmentem je vyprávění o jistém *Tynífiovi*, jež vydal M. W. Haslam v publikaci *Papyri Greek and Egyptian*, in *Honour of E. G. Turner*, London 1981. Haslam, 34 nn., seznámil čtenáře

³ D. Bartoňková 1996, 251 nn.

s Pap. Hauniensis inv. 400, který se datuje do 2. stol. n. l. (původ papyru není znám) a jehož text představuje zlomek řeckého románu. I přes různé nejasnosti fragment jak po stránce formální – také zde se setkáváme s prozimetrickou formou – tak po stránce obsahové v lecčems připomíná zlomek ze zmíněného románu o Ioláovi. Haslam na základě metrického rozboru upozorňuje, že verše, které se zde vyskytují,⁴ se v řecké literatuře nenacházejí, paralely jsou však známy z literatury římské (tzv. septenarius, resp. octonarius). Bylo by tedy možné, že řecké verše na zkoumaném papyru byly ovlivněny nějakou latinskou předlohou. Jazyk dochovaného zlomku je nezvykle hybridní, forma připomíná menippskou satiru, pěstovanou u Řeků nejprve kyniky Menippem z Gadar a Meleagrem, ve 2. stol. n. l. Lúkiánem ze Samosat, u Římanů přitom již v 1. stol. př. n. l. Varronem, v 1. stol. n. l. Senekou, případně Petroniem. V řecké románové literatuře jsme mohli před objevením úryvku o Ioláovi autorský typ prozimetra poprvé prokázat teprve v románu o Alexandrovi od tzv. Pseudokallisthena (3. stol. n. l.), protože však je úryvek o Ioláovi zhruba o jedno století starší než Pseudokallisthenés a do stejného časového období s Ioláem můžeme klást i fragment o Tynúfiovi, tu se v souvislosti s úvahami o nově objeveném prozimetrickém zlomku o Tynúfiovi ještě neodbytněji než dříve vtírá na mysl otázka zmíněná již ve výkladu o Ioláovi: nebyli autoři románu o Ioláovi či zlomku o Tynúfiovi inspirováni právě římskou linií, do níž patří Varro a Petronius? Jde pochopitelně jen o dohady a hypotézy, neboť průkazného materiálu máme zatím k dispozici jen málo, nové fragmenty papyrů však – k naší radosti – neustále přibývají. Fragmenty konzumní románové literatury, jak na to upozornil G. Cavallo⁵ ve shodě s novou edicí zlomků antických románů od Stephense-Winklera z roku 1995, patří velkou většinou do sevřeného období kolem přelomu 2. a 3. století n. l. (fragmenty „vysoké literatury“ pocházejí z rozsáhlejšího časového úseku, totiž z období mezi 3. stoletím př. n. l. 7. stoletím n. l.). Ze 42 zlomků uvedených v Cavallově tabulce jsou tři z 1. století n. l., 37 je jich z 2.-3. stol. n. l. (to jest 88 %!). Jen jeden fragment je ze 4. století, z 5. století není žádný a jeden doklad je z 6.-7. století. Na otázku, proč došlo k této tak nápadné koncentraci, odpovídá Cavallo, str. 29, slovy McKenzieho, autora knihy *Bibliography and the Sociology of Texts*, London 1986, že totiž „noví čtenáři vytvářejí nové texty“.

Velmi zajímavé diskuse se v posledních letech rozpoutaly kolem románu, ježž známe jen z latinské verze z 3. stol. n. l., a to pod názvem *Historia Apollonii regis Tyri*. Diskutovalo se totiž nejen o době vzniku románu, o pro-

⁴ Vedle verše zvaného krétikos je zde jambický trimetr a také akatalektický jambický tetrametr, který má tu zvláštnost, že se zde uprostřed vyskytuje diaireze, takže jambický tetrametr se vlastně skládá ze dvou dimetrů, prvního akatalektického a druhého katalektického.

⁵ G. Cavallo, 1996, 11-46.

blematicke jeho rukopisů, o charakteru románu, ale i o tom, zda jde o překlad či volnou adaptaci neznámého řeckého románu (tak soudili např. Riese, Teuffel, Rohde, Wilcken, Garin, Kerényi, Jiráni, Svoboda, Ludvíkovský, Lesky atd.), anebo o originální dílo římského původu (např. Haupt, Klebs, Schanz, Perry). Bezvýhradně se stavěl za latinský původ románu jeden z předních badatelů o antické románové tvorbě Američan B. E. Perry ve své práci *The Ancient Romances*, Berkeley and Los Angeles 1967 (srov. Perry, Appendix II, str. 294-324). Svě stanovisko odůvodnil mimo jiné především tím, že sice látka mohla být převzata jak z řecké, tak i z římské literatury (a to nejen z literatury románové), že však román *Historia Apollonii regis Tyri* má charakter kontaminace, což je jev mnohem častější v římské literatuře než v literatuře řecké. Koneckonců i můj rozbor prozimetra ve zmiňovaném románu ukazuje na to, že jde o autorský, tedy římský typ prozimetra (srov. o tom výše) anebo – máme-li být opatrnější – že jen těžko mohlo jít v případě veršových pasáží o otrokový překlad z řečtiny. Zvláště v rukopise A pochází totiž ze 14 míst o celkovém počtu kolem šedesáti veršů pouze jedno místo zcela bezpečně ze staršího latinského autora, kdežto ostatní veršové pasáže jsou „autorské“.

Do této diskuse však výrazným způsobem nověji zasáhly řecké papyrové fragmenty PSI 151 /Pack² 2624/ a PMil Vogliano 260, pocházející z 3. století n. l.

Oba dva fragmenty nově vydal v roce 1992 v ZPE 89 A. Stramaglia. Zlomky PSI 151 byl poprvé publikován již v roce 1913 T. Lodim v *Papiri della Società Italiana II*, 1913, 82 n. 151, zatímco fragment PMil Vogliano 260 vydal teprve v roce 1977 F. Conca v *Papiri della Università degli Studi di Milano, IV*. Conca také prokázal, že oba zlomky pocházejí ze stejného papyrového svitku, na jehož lícni straně byly napsány účty, kdežto na straně rubové se nacházejí úryvky románu. Svitek pochází z Oxyrhynchu. A F. Conca také vyslovil na základě existence jména Apollónios v obou fragmentech, stejně jako i na základě určité konfrontace obou řeckých fragmentů s dochovanou latinskou verzí hypotézu, že máme konečně v rukou zlomky ztraceného řeckého originálu latinského románu *Historia Apollonii regis Tyri*.

Přestože by oba papyrové zlomky zdánlivě mohly svědčit proti Perryho hypotéze o latinském původu románu, doporučovali bychom zde značnou opatrnost: oba zmiňované fragmenty nejsou totiž dostatečně dlouhé na to, aby mohly bezpečně prokázat, z jakého díla pocházejí (zlomky PSI 151, který zřejmě předcházal před zlomkem PMil Vogliano 260, se skládá pouze ze 14 řádků, fragment PMil Vogliano 260 je delší, skládá se z 21 řádků, avšak jeho druhá část je dosti porušená a rekonstruovatelná jen s obtížemi). Jméno Apollónios se vyskytovalo v oné době velmi často, a tak se spolu s některými jinými badateli (srov. též Stramaglia 144) domnívám, že materiál, který má-

me zatím k dispozici, rozhodně nestačí k důkazu, že jde o zlomky případného řeckého originálu latinského románu *Historia Apollonii regis Tyri*. Latinský původ románu tedy není stále vyloučen.

Nové nálezy papyrových fragmentů řeckých románů či nové interpretace papyrů již dříve objevených, se kterými si však badatelé často nevěděli rady, nám přinášejí – jak jsme se tu pokusili ukázat alespoň na několika vybraných případech – nejedno překvapení, naše práce s tímto materiálem však musí být velmi obezřetná.

Nepochybně se nám tím však nabízí další impuls k zamyšlení, protože jen trpělivé studium veškerého dostupného materiálu z nejrůznějších hledisek nás může přivést k důkladnější analýze vztahů řecké a římské konzumní literatury.

Bibliografie

- BARTOŇKOVÁ, D. 1990: Starořecký román a jeho klasifikace, *Litteraria humanitas I*, Mezinárodní konference o literárních žánrech, Brno 1990, s. 235-241.
- BARTOŇKOVÁ, D. 1996: Letteratura prosimetrica e narrativa antica, in: *La letteratura di consumo nel mondo greco-latino*, ed. O. Pecere, A. Stramaglia, Università degli Studi di Cassino 1996, s. 251-264.
- CAVALLO, G. 1996: Veicoli materiali della letteratura di consumo. Maniere di scrivere e maniere di leggere, in: *La letteratura di consumo nel mondo greco-latino*, Università degli Studi di Cassino 1996, s. 11-46.
- CONCA, F. 1977: Frammento di romanzo, in: *Papiri dell'Univ. degli Studi di Milano VI*, 1977, s. 3-6.
- CONCA, F. 1984: Lessico dei romanzieri greci e frammenti papiracei, in: *Atti del XVII congresso internazionale di papirologia*, vol. I: Papirologia generale, Napoli 1984, s. 151-154.
- HASLAM, M. W. 1981: Narrative about Tinouphis in *Prosimetrum*, in: *Papyri Greek and Egyptian*, ed. in honour of E. G. Turner, London 1981, s. 35-45.
- MERKELBACH, R. 1973: Fragment eines satirischen Romans: Aufforderung zur Beichte, in: *ZPE 11*, 1973, s. 81-100.
- PARSONS, P. 1971: A Greek Satyricon, in: *BICS 18*, London 1971, s. 53-68. and Plate 7.
- PERRY, B. E. 1967: *The Ancient Romances, A Literary-Historical Account of their Origins*, Berkeley – Los Angeles 1967.
- STEPHENS, S. A. – WINKLER, J. J. 1995: *Ancient Greek Novels: The Fragments*, Princeton 1995.
- STRAMAGLIA, A. 1992: Prosimetria narrativa e 'romanzo perduto': PTurner 8 (con discussione e riedizione di PSI 151 [Pack² 2624], PMil Vogliano 260), in: *ZPE 92*, 1992, s. 121-149.

